

Iran's Role in Iraq's Geopolitical Energy Outlook

Ali Adami

Associate Professor in International Relations, Allameh Tabataba'i University, Tehran,
Iran. aliadami@atu.ac.ir

Morteza Shokri

Corresponding Author, Postdoctoral Researcher in International Relations, Allameh
Tabataba'i University, Tehran, Iran. morteza.shokri63@gmail.com

Abstract

This article deals with the geopolitical dynamics of Iraqi energy and the following political and economic developments in the future. The authors aim to analyze the megatrends in Iraq's energy sector and its geopolitical consequences for Iran in the future. Iraq's strategy for diversifying energy imports, developing renewable energy infrastructure, expanding Foreign direct investments (FDI), At the same time, US pressure on Iraq to reduce its dependence on gas and electricity imported from Iran is one of the most important trends in the future of the country's energy market. The article seeks to answer this question: How will the current political and economic mega-trends in the Iraqi energy sector affect Iran's position in Iraq? The authors argue that the continuation of current Megatrends in Iraq's energy sector will challenge Iran's exclusive geopolitical advantage in Iraq. The research method was based on trend analysis.

Keywords: *Geopolitics of energy, renewable energy, great powers and sanctions*

جایگاه ایران در آینده ژئوپلیتیک انرژی عراق

علی آدمی

دانشیار روابط بین الملل، دانشگاه علامه طباطبایی، تهران، ایران aliadami@atu.ac.ir

مرتضی شکری

نویسنده مسئول، پژوهشگر پسا دکتری روابط بین الملل، دانشگاه علامه طباطبایی، تهران، ایران
morteza.shokri63@gmail.com

چکیده

این مقاله به پویای ژئوپلیتیک انرژی عراق و تحولات سیاسی و اقتصادی جهانی و منطقه‌ای مترتب بر آن در آینده می‌پردازد. هدف نویسندگان تحلیل روندهای کلان مؤثر بر صنعت انرژی عراق به منظور ارائه تصویری روشن از آینده کنشگری ایران در ژئوپلیتیک انرژی این کشور است. سیاست عراق مبنی بر تنوع‌بخشی بر مبادی واردات انرژی، توسعه زیرساخت انرژی‌های تجدید پذیر، گسترش سرمایه‌گذاری خارجی و درعین حال تحریم‌های اقتصادی ایالات متحده آمریکا، از جمله روندهای اثرگذار در آینده کنشگری ایران در ژئوپلیتیک انرژی عراق است. بر این اساس، سؤال مقاله این است که کلان‌روندهای سیاسی و اقتصادی حاکم بر بازار انرژی عراق، چه تأثیری بر جایگاه ایران در آینده ژئوپلیتیک انرژی این کشور خواهد داشت؟ استدلال نویسندگان این است که تداوم روندهای سیاسی و اقتصادی کلان موجود در میان‌مدت، موجب می‌شود مزیت انحصاری ژئوپلیتیک ایران در شبکه اقتصاد انرژی عراق با چالش مواجه شود. روش پژوهش مبتنی بر تحلیل روند بوده است.

واژه‌های کلیدی: ژئوپلیتیک انرژی، انرژی‌های تجدید پذیر، قدرت‌های بزرگ و تحریم

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۷/۱۸ تاریخ بازبینی: ۱۴۰۰/۰۹/۲۶ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۱۰/۰۶

فصلنامه روابط خارجی، سال ۱۳، شماره ۴، پیاپی ۵۲، زمستان ۱۴۰۰، صص ۷۵۵-۷۸۴

مقدمه

عراق با اینکه یکی از تولیدکنندگان برجسته نفت و دومین صادرکننده بزرگ سازمان اوپک محسوب می‌شود، برای تأمین نیازهای برق خود مجبور به واردکردن مستقیم برق و یا گاز برای تأمین نیروگاه‌های برق خود بوده است. پس از برکناری صدام در سال ۲۰۰۳، درحالی‌که همسایگان عرب عراق، به‌ویژه کشورهای حاشیه خلیج فارس از همکاری سیاسی یا اقتصادی با دولت جدید عراق خودداری کردند، جمهوری اسلامی ایران، روابط سیاسی، اقتصادی، امنیتی و اجتماعی خود را با عراق جدید تقویت کرده است. بهبود روابط عراق و ایران، یک امتیاز انحصاری برای ایران در معادلات ژئوپلیتیک منطقه بوده است. با این حال، محدودیت‌های ناشی از وابستگی به انرژی وارداتی و فشارهای ایالات متحده آمریکا بر عراق برای قطع روابط اقتصادی با ایران، موجب شده عراق در سال‌های اخیر در جستجوی تنوع‌بخشی به واردات انرژی یا توسعه زیرساخت‌های صنعت انرژی خود باشد.

پس از دهه‌ها جنگ و تحریم، عراق به‌طور قاطعانه خود را در میان بزرگ‌ترین تولیدکنندگان نفت جهان تثبیت کرده است. سرمایه‌گذاری‌های صحیح در بخش انرژی، تولید نفت عراق را به بیش از ۴٫۸ میلیون بشکه در روز در سال ۲۰۱۹ افزایش داده است. بغداد با تعدادی از شرکت‌های نفتی خارجی درباره قراردادهای تولید مذاکره کرده است و عراق را در آستانه تولید ۹ میلیون بشکه در روز تا سال ۲۰۲۰ قرار داده است که نزدیک به تولید فعلی عربستان سعودی یا روسیه است.

آژانس بین‌المللی انرژی (IEA) پیش‌بینی می‌کند تا پایان دهه جاری، میزان تولید نفت عراق به حدود ۶ میلیون بشکه در روز برسد (Businessline, 2019).

علاوه بر این، همکاری با کشورهای منطقه و شرکت‌های بین‌المللی در راستای سرمایه‌گذاری انرژی‌های پاک و تجدید پذیر، عراق را در مسیر مناسبی در ژئوپلیتیک انرژی قرار داده است. این کشور در حال برنامه‌ریزی برای نهایی کردن پروژه‌های جدید انرژی خورشیدی با شرکت‌های خارجی برای توسعه منابع انرژی تجدید پذیر به ۳۳ درصد از کل انرژی تا سال ۲۰۳۰ است.

این وضعیت موجب خواهد شد ایران که پس از سقوط صدام که یک مزیت انحصاری ایران در معادلات ژئوپلیتیک عراق پیدا کرده است، با چالش‌هایی در نظم جدید منطقه‌ای مواجه شود. سؤال این است که کلان‌روندهای سیاسی و اقتصادی حاکم بر بازار انرژی عراق، چه تأثیری بر جایگاه ایران در آینده ژئوپلیتیک انرژی این کشور خواهد داشت؟ مقاله حاضر به منظور پاسخ به سؤال فوق از چند بخش تشکیل شده است. نویسندگان تلاش دارند براساس چارچوب مفهومی ژئوپلیتیک انرژی، جایگاه عراق در ژئوپلیتیک جهانی انرژی را بررسی کنند، سپس با تحلیل روندهای کلان و پویای حاکم بر آن، چشم‌انداز روشنی از جایگاه ایران در ژئوپلیتیک انرژی عراق تا سال ۲۰۳۰ ارائه کنند.

۱. چارچوب مفهومی: ژئوپلیتیک و انرژی

«ژئوپلیتیک» مفهومی پیچیده است که نمی‌توان تعریفی دقیق از آن ارائه کرد. با این حال این مفهوم اشاره به شیوه‌ی مطالعه‌ی سیاست یا ایدئولوژی‌ها با استفاده از متغیرهای جغرافیایی مانند موقعیت، اندازه، جمعیت، منابع یا توسعه فناوری دارد (Leigh, 2014, p.4). ژئوپلیتیک در واقع با تجزیه و تحلیل تعامل بین تصمیمات سیاسی و جغرافیای دولت‌ها، به این سؤال پاسخ می‌دهد که تصمیمات سیاسی چگونه تحت عناصر جغرافیایی شکل می‌گیرند.

مطالعات کلاسیک ژئوپلیتیک، در پی جنگ جهانی دوم و متأثر از اندیشه‌های حزب نازی به وجود آمد که عمدتاً به حوزه نظامی اشاره دارد. با این حال، پس از سال ۱۹۷۰، ژئوپلیتیک به عنوان روشی برای مطالعه تکامل روابط قدرت بین قطب‌های مختلف سیاسی، با در نظر گرفتن ویژگی‌های جغرافیایی آن‌ها در نظر گرفته شد. در این زمینه، رویکرد چند رشته‌ای ژئوپلیتیک در نویسندگانی مانند

ریمون آرون؛ هنری کیسینجر؛ پل کندی؛ ساموئل هانتینگتون^۴ و زیگنیو برژینسکی^۵ ظاهر شد (Leal, 2011).

مفهوم مدرن ژئوپلیتیک دارای ابعاد متعددی مانند اقتصاد، به اصطلاح ژئواکونومیک و حتی انرژی است. در این مفهوم، منابع طبیعی مانند نفت، زغال سنگ یا گاز طبیعی متغیر مهمی برای راهبرد ملی و بین‌المللی محسوب می‌شود؛ بنابراین، منابع انرژی شرط ضروری و اجتناب‌ناپذیر برای توسعه اجتماعی و اقتصادی کشورها و امنیت ملی و جهانی است. اهمیت این منابع به گونه‌ای است که هم ابزار بالقوه سیاست خارجی و هم عاملی که می‌تواند بر نتایج سیاست خارجی دولت تأثیر بگذارد تلقی می‌شود. برندا شافر (2009, p. 30) با مشاهده اینکه تغییرات در بازار انرژی در حال تغییر روابط بین کشورهای تولیدکننده و مصرف‌کننده است، استدلال می‌کند که «منافع انرژی، به‌ویژه در شرایط سخت بازار بین‌المللی، بر نقشه‌برداری از منافع ژئواستراتژیک تأثیر می‌گذارد» استفاده از منابع انرژی می‌تواند بر سیاست تأثیر بگذارد، در مقابل سیاست هم می‌تواند بر استفاده از آن‌ها تأثیر بگذارد. براد شاو^۶ (2009, p. 1920)، ژئوپلیتیک انرژی را به‌عنوان «تأثیر عوامل جغرافیایی، مانند توزیع مراکز عرضه و تقاضا، در اقدامات دولت و غیردولتی برای تضمین تأمین مناسب، مقرون‌به‌صرفه و قابل‌اعتماد انرژی تعریف می‌کند.

پس از شوک‌های نفتی دهه ۱۹۷۰، مفهوم ژئوپلیتیک انرژی، اشاره به رقابت بر سر دسترسی به سوخت‌های فسیلی، به‌ویژه نفت داشت. بعداً، این مسئله شامل تنش‌های بر سر گاز طبیعی بین اتحادیه اروپا و روسیه (Overland, 2019) نیز شد. برخلاف ماهیت جهانی نفت و بازارهای گاز طبیعی، بازارهای زغال‌سنگ توجه تحصیلی کمتری به خود جلب کرده‌اند.

-
1. Raymond Aron
 2. Henry Kissinger
 3. Paul Kennedy
 4. Samuel Huntington
 5. Zbigniew Brzezinski
 6. Bradshaw

مطالعات ژئوپلیتیک انرژی پس از دهه ۱۹۹۰، زمانی که منابع جهانی سوخت‌های فسیلی در برابر تقاضای روزافزون جهان برای انرژی کمیاب شد، شتاب گرفت. در همان زمان، با پایان جنگ سرد، مفاهیم جدیدی ظهور کرد و نگرانی برای امنیت انرژی در گفتمان جهانی برجسته شد. در سال ۱۹۹۶، جان وی میچل، پیتر بک^۲ و مایکل گراب^۳ در کتاب ژئوپلیتیک جدید انرژی^۴، به تغییرات وضعیت ژئوپلیتیک انرژی جهانی پس از جنگ سرد پرداختند و این ایده را مطرح کردند که ژئوپلیتیک انرژی موضوعی جدید است. به گفته آن‌ها (Mitchell, et al, 1996, pp. 2-3)، این موضوع به دلایل مختلف ذیل بود: (۱) با پایان دوره جنگ سرد محدودیت‌های کلان در زمینه فعالیت آزاد ایالات متحده در خاورمیانه و دیگر مناطق جهان برداشته شد. (۲) تجارت بین‌المللی انرژی توسط منابع نفت و گاز روسیه و با ادغام در سیستم جهانی دیگر کشورهای شوروی سابق دگرگون شد. (۳) اهمیت گاز طبیعی با توسعه فناوری و سهم آن در بخش انرژی افزایش یافت. از سال ۲۰۰۰ تاکنون، بسیاری از محققان در تجزیه و تحلیل ژئوپلیتیک انرژی، از ژئوپلیتیک به عنوان یک ابزار نظری استفاده می‌کنند و سیاست انرژی و امنیت انرژی را برای تفسیر ژئوپلیتیک انرژی بر اساس متغیر ژئوپلیتیک مورد بررسی قرار می‌دهند. با این حال، تنها تعداد کمی از نویسندگان سعی کرده‌اند مفهوم ژئوپلیتیک انرژی را روشن کنند. یکی از آن‌ها فیلیپ اندروز-اسپید^۵ (۲۰۱۶) بود که معتقد است ژئوپلیتیک انرژی به مطالعه امنیت ملی و سیاست بین‌المللی در زمینه انرژی جهانی اشاره دارد. از نظر این نویسنده، عوامل کلیدی ژئوپلیتیک انرژی شامل بی‌ثباتی در مناطق نفت خیز ناشی از عوامل داخلی، منطقه‌ای و بین‌المللی، ظهور شرکت‌های ملی نفت، ملی‌گرایی منابع، کاهش ذخایر در بین تأمین‌کنندگان سنتی و افتتاح مسیرهای جدید دریایی است (Speed, 2016).

-
1. John Mitchell
 2. Peter Beck
 3. Michael Grubb
 4. The New Geopolitics of Energy
 5. Philip Andrews-Speed

در حال حاضر، یک دستور کار تحقیقاتی در مورد ژئوپلیتیک انرژی‌های تجدید پذیر در حال ظهور است. این امر مستلزم آن است که انرژی را به‌عنوان حوزه متنوع‌تر در نظر بگیریم تا نشان می‌دهد که چگونه ویژگی‌های ژئوتکنیکی منابع مختلف انرژی می‌تواند پیامدهای سیاسی داشته باشد (Criekemans, 2018; Scholten & Bosman, 2016). با این حال، ریشه بسیاری از مطالعات ژئوپلیتیک اساساً در رویکردهای متعارف دولت‌محور و واقع‌گرایانه به ژئوپلیتیک (انرژی) دارد. برای مثال، شولتن^۱ (2018, p.8)، تنها «روابط انرژی [تجدید پذیر] بین دولتی» را در نظر می‌گیرد، در حالی که اوور لند^۲ (2015, p.351) «رقابت قدرت بزرگ بر سر دسترسی به مکان‌های استراتژیک و منابع طبیعی» را بررسی می‌کند.

از منظر ژئوپلیتیک انرژی، یکی از بزرگ‌ترین چالش‌های کشورهای مصرف‌کننده، دسترسی و کنترل منابع خارجی انرژی و کریدورهای انرژی است. این چالش برای امنیت انرژی دولت‌ها و نیز مناسبات میان بازیگران مختلف پیامدهایی دارد. بر این اساس بسیاری از کشورهای مصرف‌کننده، راهبرد تنوع‌بخشی و توسعه بخش انرژی‌های تجدید پذیر را در پیش گرفته‌اند.

لازم به ذکر است علیرغم تمایل جامعه جهانی به گذار از سوخت‌های فسیلی، نفت و گاز در ترکیب انرژی جهانی غالب باقی خواهند ماند. مرکز بلفر^۳ وابسته به کندی اسکول^۴ در پروژه‌ای که در سال ۲۰۱۱ آغاز کرده است، اعلام می‌کند جهان انرژی همچنان با نیاز به یافتن نفت و گاز برای تأمین تقاضای رو به رشد جهانی مصرف می‌شود. در چنین فضایی، سیاست و امنیت در این تلاش به هم آمیخته خواهند شد. در عین حال، فشارهای آب و هوایی و امنیتی واقعی هستند و با گذشت زمان، فناوری و سیاست، جهان را قادر می‌سازد تا از سوخت‌های فسیلی به سمت منابع پایدارتر و پاک‌تر انرژی حرکت کند. همان‌طور که در طول تاریخ چنین بوده است، این تغییر در ترکیب انرژی جهانی تغییرات عمده سیاسی و امنیتی

1. Scholten

2. Overland

3. Belfer Center for Science and International Affairs

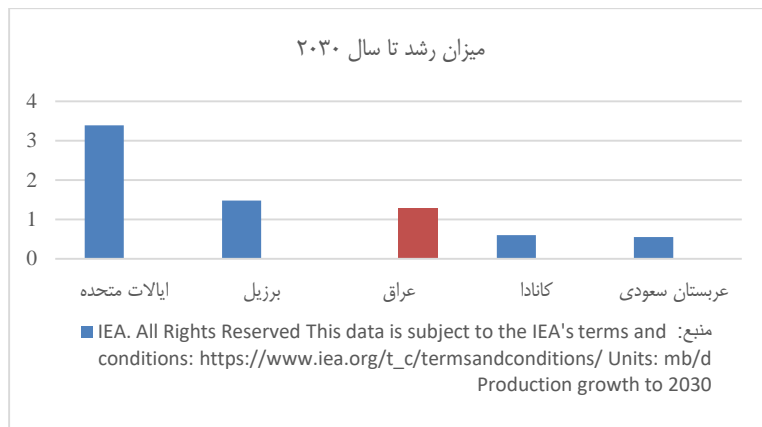
4. Kennedy School of Government at Harvard University

را به همراه خواهد داشت. روی هم رفته این دو عامل - جستجوی منابع نفت و گاز و گذار به سوی انرژی‌های جایگزین - عوامل تعیین کننده عصر کنونی است (Belfercenter, 2020).

عراق به عنوان یکی از تولیدکنندگان پیشگام نفت و دومین صادرکننده بزرگ در سازمان کشورهای صادرکننده نفت (اوپک)، در سال‌های اخیر به منظور کاهش وابستگی به منابع گاز وارداتی، برنامه‌های جاه طلبانه‌ای را در حوزه سرمایه‌گذاری در دست اجرا دارد. این کشور تلاش دارد ضمن تعمیق بخشیدن به همکاری‌های منطقه‌ای خود، اجرای پروژه‌های سرمایه‌گذاری در حوزه‌های مختلف انرژی‌های فسیلی و انرژی‌های تجدید پذیر را پیش ببرد. موضوعی که ژئوپلیتیک انرژی این کشور را دگرگون خواهد ساخت. با توجه به اینکه از زمان سقوط صدام تاکنون، ایران به عنوان مهم‌ترین کنشگر بازار انرژی عراق نقش آفرینی کرده است، تحولات سیاسی و اقتصادی بازار انرژی این کشور دارای اهمیتی مضاعف است.

۲. ژئوپلیتیک انرژی عراق و اهمیت آن برای ایران

عراق پس از عربستان سعودی دومین تولیدکننده بزرگ نفت خام در سازمان کشورهای صادرکننده نفت (اوپک) است. این کشور دارای پنجمین ذخایر بزرگ اثبات شده نفت خام در جهان با ۱۴۵ میلیارد بشکه است که ۱۷ درصد از ذخایر اثبات شده در خاورمیانه و ۸ درصد از ذخایر جهانی را تشکیل می‌دهد (Oil & Gas, Jurnal, 2020). بیشتر میدان‌های اصلی شناخته شده عراق - که همگی در خشکی واقع شده‌اند - در حال تولید و یا در مرحله توسعه هستند. تولید نفت خام عراق از سال ۲۰۱۳ تا ۲۰۱۹ حدود ۳۰۰,۰۰۰ بشکه در روز رشد کرده و میزان تولید نفت خام در این کشور به طور متوسط در سال ۲۰۱۹، ۴,۷ میلیون بشکه در روز بوده است. انتظار می‌رود تولید نفت عراق تا سال ۲۰۳۰ حدود ۱,۳ میلیون بشکه‌ی دیگر در روز رشد کند و این کشور پس از ایالات متحده و برزیل، سومین منبع بزرگ در عرضه جهانی نفت در آن زمان باشد (International Energy Agency, 2019).

نمودار ۱. پنج کشور برتر در زمینه تولید نفت (۲۰۱۸-۲۰۳۰).

اقتصاد عراق بستگی زیادی به درآمدهای صادرات نفت خام دارد. طبق اعلام صندوق بین‌المللی پول (IMF)، در سال ۲۰۱۸، درآمد حاصل از صادرات نفت خام، ۹۱ درصد از کل درآمدهای دولت عراق را به خود اختصاص داده است (International Monetary Fund, 2019). با اینکه عراق تولیدکننده برجسته نفت و دومین صادرکننده بزرگ در سازمان کشورهای صادرکننده نفت (اوپک) است، اما عدم خودکفایی در سوخت مورداستفاده برای تولید برق، توانایی این کشور را در مواجهه با بحران برق و انرژی کاهش داده است. عراق مجبور است برای کار کردن ژنراتورهای تولید برق خود، گاز خود را از خارج به‌ویژه ایران وارد کند.

به‌طورکلی عراق به دو دلیل برای ایران اهمیت راهبردی دارد. نخست، نقشی است که این کشور در تأمین امنیت جمهوری اسلامی دارد. تلاش‌های ایران برای برقراری امنیت در عراق بر اساس بسیاری از واقعیت‌های زیربنایی روابط دو کشور است. تحولات جدید ناشی از حمله آمریکا به عراق و پیامدهای آن، ایران را وادار به تقویت امنیت و همکاری سیاسی قوی با دولت جدید واداشته است. داشتن یک رابطه سیاسی-استراتژیک با یک دولت دوست شیعه می‌تواند به ایران کمک کند تا از عواقب حضور بلندمدت ایالات متحده در عراق در امان باشد. ضمن اینکه تهدیدات ناشی از وضعیت داخلی عراق و نبرد قدرت فعلی (تجزیه احتمالی، جنگ داخلی، رقابت جناحی و غیره) می‌تواند تأثیر عمیقی بر سیاست خارجی

ایران داشته باشد. ایران با توجه به روابط نه‌چندان خوب خود با جهان عرب و دیگر بازیگران منطقه‌ای مانند عربستان سعودی و مصر در رابطه با عراق، باید از تأثیرات این تنش‌ها محتاط باشد.

دلیل دوم، ایجاد فرصت‌های اقتصادی است که عراق می‌تواند برای ایران داشته باشد. این عامل بر دو فرض استوار است. اول، عراق بعد از صدام می‌تواند فرصت‌هایی برای ایران ایجاد کند که به‌طور فعال بر روابط منطقه‌ای و بین‌المللی تأثیر بگذارد. جمهوری اسلامی ایران به‌طور منحصربه‌فردی در ایجاد ثبات در عراق جدید نقش مؤثری دارد. دوم، وضعیت جدید فرصت منحصربه‌فردی را در اختیار تصمیم‌گیرندگان سیاست خارجی ایران قرار داده است تا آن‌ها را در تحقق بخشی اهداف اقتصادی و مقابله با فشارهای اقتصادی ناشی از تحریم‌های ایالات متحده یاری رساند.

در حوزه اقتصادی، عراق همواره بازار خوبی برای تاجران ایرانی بوده است؛ اما آنچه اهمیت اقتصادی عراق برای ایران را برجسته می‌کند، وابستگی آن به گاز ایران است. طبق برنامه چشم‌انداز ۲۰ ساله، جمهوری اسلامی باید تا سال ۲۰۲۵ تمام زیرساخت‌های موردنیاز را برای تبدیل شدن به یک قطب برق منطقه‌ای آماده کند. عراق بزرگ‌ترین واردکننده برق ایران است. هر دو کشور از سال ۲۰۰۵ توافقنامه‌ای برای صادرات برق ایران به عراق امضا کردند. عراق به ۲۶ مگاوات برق احتیاج دارد اما فقط توانایی تولید ۱۹ تا ۲۱ هزار مگاوات را دارد. نزدیک به یک‌سوم (۲۶ درصد) از برق و گاز موردنیاز عراق از ایران به این کشور صادر می‌شود (Tehran Times, 2019).

ایران بازار عراق را مهم‌ترین فرصت برای تنفس اقتصادی در شرایط سخت تحریم هم می‌داند. عراق با اینکه با داشتن ۱۳۵ تریلیون مترمکعب ذخایر اثبات شده گاز طبیعی، دوازدهمین ذخایر بزرگ جهان را در خود جای داده است، به دلیل فقدان خطوط لوله و زیرساخت‌های مناسب، حجم عظیمی گاز آن استفاده نمی‌شود و شعله‌ور می‌شود. پس از رو سیه، عراق بیش از هر کشور دیگری در جهان گاز مشتعل دارد. برای مثال، در سال ۲۰۱۷، عراق تقریباً ۶۲۹ فوت مکعب

گاز طبیعی را شعله‌ور کرد (National Centers for Environmental Information, 2018). در سال ۲۰۱۹، این کشور ۳۸۱،۳۹ میلیارد فوت مکعب (۱۰/۸ میلیارد مترمکعب) گاز طبیعی تولید کرده در حالی که میزان مصرف آن حدود ۷۰۲،۷۶ میلیارد فوت مکعب (۱۹/۹ میلیارد مترمکعب) بوده است. از این مقدار تنها بخش کوچکی برای تولید برق موردا استفاده قرار گرفته است! بر این اساس عراق، از سال ۲۰۰۵ توافقنامه‌هایی برای صادرات برق ایران به عراق امضا کرده است. در سال ۲۰۰۹، دو کشور موافقت‌نامه‌ای را برای دریافت صادرات گاز ایران امضا کردند. بر اساس مفاد این قرارداد، ایران متعهد شد روزانه ۷۱ میلیون فوت مکعب را به ۸۸ میلیون فوت مکعب در روز (۲۵-۲۰ میلیون مترمکعب در روز) گاز طبیعی صادر کند. عراق به دنبال توافقنامه‌های سال ۲۰۱۳ و ۲۰۱۵ که در بخش‌های بعدی مقاله به آن پرداخته می‌شود، رسماً به واردکننده گاز طبیعی ایران برای تولید برق تبدیل شد و در حال حاضر خریدار اصلی برق از ایران است. این کشور حدود ۴۰ درصد گاز واردشده از ایران برای تولید برق در نیروگاه‌های حرارتی استفاده می‌کند و برای جبران کمبود، حدود ۱۴۰۰ مگاوات برق از ایران وارد می‌کند (Shokri Kalehsar, 2020). موضوعی که حتی با وجود فشارهای آمریکا در دوران ترامپ نتوانسته است وابستگی عراق به گاز ایران را کم کند. باین حال روندهایی در ژئوپلیتیک انرژی این کشور در حال شکل‌گیری است که ممکن است آینده کنشگری ایران در بازار انرژی عراق را با محدودیت مواجه سازد.

۳. تحلیل روندهای حاکم بر بازار انرژی عراق

در بازار انرژی عراق روندهایی در حال شکل‌گیری است که می‌تواند آینده کنشگری ایران را تحت تأثیر قرار دهد. گسترش همکاری‌های منطقه‌ای، روند افزایش تولید، حضور فزاینده قدرت‌های بزرگ در صنعت انرژی عراق و سرمایه‌گذاری این کشور در حوزه انرژی‌های تجدیدپذیر از جمله این روندهای کلان هستند که تأثیری عمیق بر آینده ژئوپلیتیک انرژی این کشور دارند.

۳-۱. تدوین راهبرد بلندپروازانه انرژی

همان‌طور که اشاره شد چشم‌اندازهای اقتصادی عراق بستگی زیادی به توسعه مناسب بخش انرژی این کشور دارد زیرا ۹۸ درصد کل صادرات و ۹۶ درصد درآمدهای بودجه از این بخش تأمین می‌شود (Saadi & Gordon, 2020, p.8). عراق با تکیه بر صندوق امانت عراق که تحت مدیریت بانک جهانی است، «استراتژی یکپارچه ملی انرژی» خود را در سال ۲۰۱۴ تدوین کرده است. این استراتژی برنامه‌ریزی اصلاحات و سرمایه‌گذاری بیش از ۶۰۰ میلیارد دلار در بخش نفت، گاز و برق و مرتبط با آن را اعلام می‌کند. به‌گونه‌ای که تا سال ۲۰۳۰ می‌توان تا ۶ تریلیون دلار درآمد عمومی و ۱۰ میلیون شغل در اقتصاد عراق پیش‌بینی شده است. این استراتژی ۶۰۰ میلیارد دلار سرمایه‌گذاری در بخش انرژی و بخش‌های مربوط به «ارزش‌افزوده» مانند پتروشیمی، کود، فولاد و تولید آلومینیوم را پیش‌بینی می‌کند. همچنین اصلاح و تقویت نهادهای بخش انرژی و نیز افزایش مشارکت بخش خصوصی و سرمایه‌گذاری در بخش انرژی عراق و صنایع مرتبط از جمله اهداف استراتژی مزبور است. (Iraq's Integrated National Energy Strategy, 2014). بدون شک تحقق چنین اهدافی، پیامدهای ژئوپلیتیکی اثرگذاری برای عراق و نیز ایران خواهد داشت که بخش اعظم نیازهای این کشور را تأمین می‌کند.

۳-۲. گسترش همکاری با کشورهای منطقه

عراق در سال‌های اخیر در نتیجه فشارهای آمریکا و به‌منظور تنوع‌بخشی به مبادی تأمین انرژی و برق و دستیابی به استقلال پایدار انرژی، تلاش دارد روابط منطقه‌ای خود را با سایر کشورهای منطقه غرب آسیا گسترش دهد تا وابستگی خود را به برق وارداتی از ایران را کاهش دهد. در سال ۲۰۱۹، عراق اولین توافق‌نامه واردات برق خود را با شورای همکاری خلیج فارس برای یک خط برق ۳۰۰ کیلومتری امضا کرد. این توافق‌نامه به عراق اجازه می‌دهد ۵۰۰ مگاوات برق از کویت به بندر فاو جنوبی خود وارد کند (Middle East Monitor, 2019). طبق این توافق‌نامه، طرفین متعهد شدند زیرساخت‌های موردنیاز را در مرز انجام دهند. عراق زیرساخت‌های

مربوط به خود را در ژوئن سال ۲۰۲۰ به پایان رساند (NAS News, 2020). عراق همچنین مذاکرات جداگانه‌ای را با عربستان سعودی انجام داده تا برق را نه تنها برای تأمین بغداد بلکه قسمت شمالی عراق به‌عنوان مسیر ورود به سایر کشورها وارد کند. شرکت آکوا پاور^۱ سعودی اجرای پروژه‌های انرژی‌های تجدید پذیر در عراق را آغاز کرده است. همکاری عراق با عربستان سعودی در مراحل اولیه است و در این بین، جلساتی در سطوح بالایی برگزار شده است که در آن عربستان متعهد به سرمایه‌گذاری ۱۰۰ میلیارد دلاری در عراق و بازسازی شهرهای سنی نشین مانند فلوجه، رمادی، تکریت و موصل شده است. عربستان در تلاش است خط لوله صادرات نفت عراق را مجدداً فعال کند و از سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌ها و بخش‌های انرژی چندین کشور برای افزایش نفوذ سیاسی خود در عراق استفاده کند تا جهت‌گیری سیاست خارجی عراق را تحت تأثیر قرار دهد. ابتکار سعودی که به‌عنوان فرصتی برای مقابله با نفوذ ایران در عراق توصیف شده است، به نظر می‌رسد با توجه با توانایی مالی عظیمی که این کشور در اختیار دارد، بتواند نقش مهمی در عراق پس از داعش داشته باشد (Shokri Kalehsar, 2019). علاوه بر این، عراق در حال مذاکره با شرکت مصداق امارات برای اجرای پروژه‌های انرژی خورشیدی است که افزایش ظرفیت برق این کشور تا ۲ گیگاوات را در نظر دارد. شرکت انرژی‌های پاک مصداق یک توسعه‌دهنده و مجری برجسته پروژه‌های انرژی تجدید پذیر، پروژه‌های شبکه اجتماعی و مشاوره خدمات انرژی است.

کویت نیز اخیراً اعلام کرده است که در حال برنامه‌ریزی برای افتتاح بزرگ‌ترین پایانه دریافت ال. ان. جی در خاورمیانه در مارس ۲۰۲۱ است. انتظار می‌رود پایانه ال. ان. جی الزور سالانه ۲۲ میلیون تن ال. ان. جی دریافت کند که ظرفیت منطقه را دو برابر خواهد کرد (Bloomberg, 2020). کویت نیز برای حمایت اقتصادی از عراق نقش مهمی در مذاکره قرارداد سپتامبر ۲۰۱۹ بین بغداد و اداره اتصالات شورای همکاری خلیج فارس برای خط انتقال تأمین مالی شده توسط

شورای همکاری خلیج فارس ایفا کرد که ۵۰۰ مگاوات برق در ساعت از شورای همکاری خلیج فارس به بندر فاو عراق تأمین می‌کرد که از طریق کویت (Occhiuto, 2020) می‌گذرد.

هرچند منابع کافی گاز شورای همکاری خلیج فارس به‌عنوان جایگزین منابع ایران برای عراق امری قطعی نیست؛ اما اگر کشورهای شورای همکاری امکانات واردات ال ان جی خود را گسترش دهند، شکاف تأمین گاز شورای همکاری خلیج فارس می‌تواند به‌طور بالقوه در میان‌مدت و بلندمدت کاهش یابد.

علاوه بر کشورهای عربی، روابط با ترکیه نیز در حال تقویت است. با توجه به وخامت اوضاع اقتصادی عراق، ترکیه خود را به‌عنوان دروازه‌ای برای صادرات نفت این کشور به اروپا معرفی کرده است. این اساس، ترکیه خط لوله‌ای را توسعه داده است که از کرکوک عراق تا بندر جیهان ترکیه امتداد دارد و اکنون حدود ۲۵ درصد از صادرات نفت عراق را حمل می‌کند (Khafaji, 2021). این در حالی است که بازارهای عراق، قبل از خروج دونالد ترامپ، رئیس‌جمهور سابق آمریکا از توافق هسته‌ای در می ۲۰۱۸ تا حد زیادی در کنترل ایران بود و این موضوع به جمهوری اسلامی امکان دور زدن برخی از تحریم‌های موجود را داد. با این حال، از آن زمان بازارها به‌طور پیوسته از ایران فاصله می‌گیرند و در عوض به‌طور فزاینده‌ای تحت کنترل دو رقبای دیگر منطقه، یعنی ترکیه هستند.

شاید مهم‌ترین جلوه همکاری‌های منطقه‌ای را در پروژه شام جدید دید. جایی که عراق تلاش دارد همکاری‌های انرژی خود با کشورهای مصر و اردن را تحکیم بخشد. بر اساس پروژه «شام جدید» نوعی همگرایی اقتصادی گسترده میان سه کشور عراق، مصر و اردن صورت خواهد گرفت. طبق پروژه «شام جدید»، یک خط لوله انتقال نفت از بندر «بصره» در جنوب عراق تا بندر «العقبه» در اردن و سپس مصر کشیده خواهد شد. این پروژه بر عنا صر مکمل، یعنی نفت، انرژی، حمل‌ونقل، تجارت کالا و نیروی کار تمرکز دارد. یک خط لوله نفت از بندر بصره در جنوب عراق تا بندر عقبه در اردن و به بعد تا مصر گسترش خواهد یافت. در حالی که اردن نفت عراق را با قیمتی کمتر از قیمت بازار بین‌المللی دریافت

می‌کند، علاوه بر هزینه‌های ترانزیت، مصر از فرآیند پالایش بخشی از نفت عراق در خاک خود سود می‌برد. از سوی دیگر، عراق برق را از مصر وارد می‌کند و همچنین می‌تواند از تخصص مصر در روند بازسازی بهره‌مند شود. با توجه به ظرفیت‌های بزرگ اردن در این زمینه، از پتانسیل‌های اردن در زمینه حمل‌ونقل استفاده خواهد شد. همچنین کالاها از اردن و مصر به عراق صادر خواهد شد.

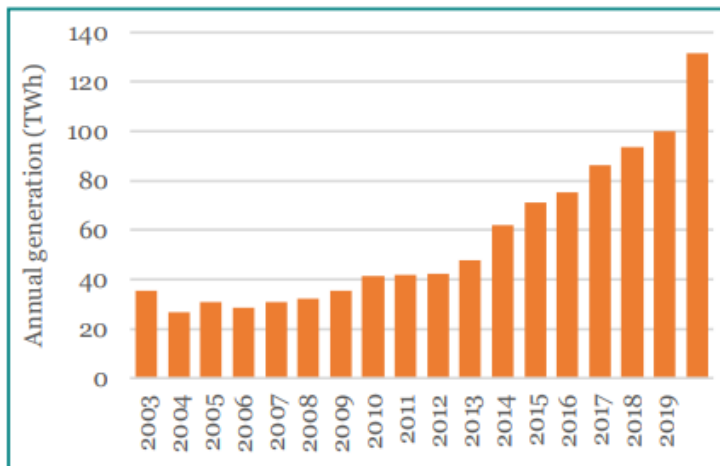
پروژه شام جدید قرار است در دو مرحله توسعه یابد که مرحله اول ارتباط مصر با اردن را گسترش می‌دهد و مرحله دوم شامل توسعه ۳۰۰ کیلومتر خطوط انتقال از اردن به عراق است. هزینه کل پروژه ۲/۲ میلیارد دلار برآورد شده است. این به عراق اجازه می‌دهد ۷۰۰ مگاوات برق مصر را از طریق اردن وارد کند (Energy & Utilities, 2021). لازم به ذکر است مصر در حال حاضر مقداری از برق خود را به کشور خلیج فارس صادر می‌کند. این کشور به لطف سرمایه‌گذاری در پروژه‌های بزرگ انرژی‌های تجدید پذیر، در حال حاضر یکی از اصلی‌ترین کشورهای تولیدکننده انرژی تجدید پذیر در شمال آفریقا و منطقه خاورمیانه (منا) است. ظرفیت این کشور بیشتر در بخش انرژی بادی و خورشیدی است. طبق پیش‌بینی انجمن بین‌المللی انرژی خورشیدی، هدف مصر این است که تا سال ۲۰۲۲ سهم انرژی‌های تجدید پذیر در تولید برق را تا ۲۰ درصد افزایش دهد و این میزان را تا سال ۲۰۳۵ به ۴۲ درصد برساند (Renewable Energy Outlook: Egypt:2018,p. 3).

این پروژه محدودیت‌های زیادی برای ایران به وجود خواهد آورد؛ زیرا این اتحاد عراق را مستقیماً به نظام عربی نزدیک می‌کند و موجب می‌شود عراق خود را در یک بلوک جدید عربی بیابد که از طریق آن بتواند در سیستم عربی مؤثرتر باشد. این امر منجر به عقب‌نشینی یکی از ارکان پروژه راهبردی ایران در خاورمیانه و ایجاد شکاف بزرگ در راهبرد منطقه‌ای کشور می‌شود. علاوه بر این، این اتحاد موجب می‌شود ایران بازار عراق که تنها خروجی صادرات محصولات ایران است، از دست بدهد. حجم واردات عراق از ایران نزدیک به ۱۲ میلیارد دلار است و تراز

تجاری ۱۰۰ درصد به نفع ایران متمایل است (The Emirates Policy Center, 2020)؛ بنابراین، بعید است که ایران از دست دادن نفوذ خود در عراق را بپذیرد و به نمایندگان خود در آنجا پیشنهاد دهد که این اتحاد بخشی از توطئه خلیج فارس و آمریکاست. از همه روش‌ها برای ایجاد مانع در مسیرهای ائتلاف، از جمله بی‌ثبات کردن عراق استفاده خواهد کرد.

۳-۳. همکاری با شرکت‌های بزرگ دنیا در راستای افزایش تولید

ظرفیت تولید نفت عراق در حال حاضر ۵ میلیون بشکه در روز است و هدف آن رسیدن به ظرفیت تولید ۷ میلیون بشکه نفت در روز و توقف هدررفت گاز شعله‌ور شده و واردات گاز از ایران تا سال ۲۰۲۵ است. این کشور همچنین نزدیک به ۸۰ درصد از کل پروژه‌های گاز را که به کاهش شعله‌ور شدن گاز واردات از ایران کمک می‌کند، اجرا کرده است (Saadi & Jumaat 2020). همان‌طور که در نمودار ۳ نشان داده شده است، در نتیجه‌ی افزایش تولید نفت و گاز، تولید برق عراق در یک دهه اخیر افزایش یافته است. هرچند تولید برق عراق در فاصله سال‌های ۲۰۱۴-۲۰۱۸ به دلیل حضور داعش در حال رکود قرار داشته است.

میزان تولید سالانه برق عراق ۲۰۰۳-۲۰۱۹

منبع: (Mills & Salman, 2020. P.7)

پس از «برنامه اقدام سریع» وزیر برق و وقت، لوای الخطیب، مبنی بر احیای پروژه‌های توقف شده برق با ساده‌سازی الزامات قراردادی و تغییر تمرکز شرکت‌های منطقه‌ای به برنامه‌های تعمیر و نگهداری در سال ۲۰۱۹، جهش بزرگی در تولید برق عراق رخ داد. به گونه‌ای که منجر به افزایش سالانه ۲۰ درصدی نسبت به مدت مشابه سال ۲۰۱۸ شد (Saadi & Jumaat 2020)؛ یعنی زمانی که اعتراضات خشونت‌آمیز در مناطق جنوبی کشور آغاز شد. همچنین، برق شبکه دولتی به مناطق آزاد شده از دست داعش برای اولین بار پس از پنج سال تعطیلی کامل متصل گردید.

پروژه گازی الرتاوی^۱ بزرگ‌ترین پروژه گازی این کشور که به دلیل کمبود بودجه به تعویق افتاده است، در ابتدا ۳۰۰ میلیون فوت مکعب در روز تولید می‌کند و در نهایت به یک میلیارد فوت مکعب می‌رسد که می‌تواند ۱,۲ گیگاوات برق تولید کند. این پروژه گازی به‌عنوان بخشی از معاملات انرژی ۸ میلیارد دلاری که حاصل توافق شرکت آمریکایی هانی ول^۲ وزارت نفت عراق است، عراق را قادر می‌سازد تا روند تولید خود را افزایش دهد و هدف آن استفاده از منابع بومی گاز عراق به جای واردات است. عراق تحت فشار ایالات متحده قرار دارد تا واردات برق و گاز ایران را قطع کند که به دلیل کمبود برق و عدم وجود فناوری جلوگیری از سوخت گاز فلوئور^۳ در عراق شعله‌ور شدن گاز مرتبط با آن لازم است، این محدودیت نیز به دلیل پابندی این کشور به کاهش تولید اوپک پلاس محدودیت تولید دارد. بر اساس مطالعه بانک جهانی که در ۲۱ ژوئیه منتشر شد، پس از روسیه، عراق با ۱۸ میلیارد مترمکعب یا ۶۳۲ مترمکعب مکعب در سال ۲۰۱۹ بیشترین مقدار گاز را در جهان جرقه می‌زند (Saadi & Jumaat, 2020).

عراق در راستای سرعت بخشیدن به افزایش تولید نفت و گاز، در سپتامبر ۲۰۲۱ قراردادی به ارزش ۲۷ میلیارد دلار با شرکت توتال به امضای رسانده است. این قرارداد شامل چهار پروژه انرژی بزرگ در جنوب عراق خواهد بود. به گفته

-
1. Ar Ratawi project
 2. Honeywell
 3. Fluorine

احسان عبدالجبار، وزیر نفت عراق گفت: فاز اول شامل یک سرمایه‌گذاری سه میلیارد دلاری از سوی گروه فرانسوی توتال در پروژه‌ای برای تزریق آب دریا به میدان‌های نفتی به‌منظور بهبود استخراج نفت خواهد بود. توتال برای ساخت یک کارخانه پالایش برای گازی که در میدان‌ها جنوبی قرنه غربی ۲، مجنون، الرتاوی، طوبی و لوهیس تولید می‌شود، دو میلیارد دلار فراهم خواهد کرد. انتظار می‌رود این پروژه ۳۰۰ میلیون فوت مکعب در روز گاز تولید کند و در فاز دوم توسعه تولیدش دو برابر شود. گاز تولیدشده از پروژه توتال در جنوب عراق کمک خواهد کرد این کشور واردات گاز از ایران را قطع کند زیرا گازی که در داخل تولید می‌شود ارزان‌تر از گاز ایران خواهد بود. درحالی‌که هزینه واردات گاز از ایران حدود هشت دلار به ازای هر میلیون واحد Btu است و گازی که از پروژه توتال تولید می‌شود یک دلار و ۵۰ سنت به ازای هر میلیون واحد Btu ارزان‌تر خواهد بود (خبرگزاری ایسنا، ۱۴۰۰).

در جریان دیدار مصطفی الکاظمی با دونالد ترامپ، رئیس‌جمهوری آمریکا دفتر نخست‌وزیری این کشور با انتشار بیانیه‌ای از آغاز مرحله تازه‌ای از همکاری‌ها و گسترش شراکت اقتصادی میان عراق و آمریکا خبر داد. پنج شرکت آمریکایی از جمله شورون؛ هانی ول؛ بیکر هیوز؛ جنرال الکتریک^۴ و استلار انرژی^۵ در تابستان ۲۰۲۰ با هدف تقویت استقلال انرژی عراق از ایران، توافق‌نامه‌هایی تجاری به ارزش ۸ میلیارد دلار با وزرای انرژی و نفت عراق امضا کردند (Reuters, 2020). علاوه‌براین، شرکت‌های نفتی روسیه و چین نیز در سال‌های اخیر حضوری فعال در بازار انرژی عراق یافته‌اند. در اوایل سال ۲۰۲۰، مقامات روسی اعلام کردند که ۲۰ میلیارد دلار پروژه استخراج هیدروکربن در آینده نزدیک که شامل

-
1. Chevron
 2. Honeywell
 3. Baker Hughes
 4. General Electric
 5. Stellar Energy

زاروبژنفت؛ تات نفت^۲ و نهادهای نفتی و گازی مرتبط با روس نفت است، سرمایه‌گذاری کنند. گاز پروم و شرکای آن نیز سرمایه‌گذاری ۲,۵ میلیارد دلاری در شمال عراق انجام داده‌اند. غول انرژی دولتی روسیه ۳ میلیون بشکه در روز از میدان‌های سرقلا در گرمیان تولید کرده و چندین پروژه اکتشافی را در میدان‌های حلبچه و شکال راه‌اندازی کرده است. باید توجه داشت حضور روسیه در عراق در سال‌های اخیر به‌ویژه در سال ۲۰۱۴ که بغداد برای مقابله با داعش (داعش) به کمک احتیاج داشت و واشنگتن کمک‌های نظامی موردنیاز خود را به تأخیر انداخت تسریع شده است.

در سال ۲۰۱۶، یکی از بزرگ‌ترین هیئت‌های روسی برای بحث در مورد همکاری‌های امنیتی بیشتر به عراق آمد، زیرا سرمایه‌گذاری‌های انرژی بیشتر همراه با معاملات تسلیحاتی جریان داشت. در سال ۲۰۱۷، روس‌نفت ۳/۵ میلیارد دلار به دولت اقلیم کردستان وام پرداخت. در اوایل ماه مه ۲۰۲۰، سفیر روسیه در عراق ماکسیم ماکسیموف اعلام کرد که میدان گازی المنصوریه در استان دیالی نیز هدف سرمایه‌گذاری قابل توجهی خواهد بود (Kurdistan Conflict and Crisis Research, Cente, 2021).

خطوط لوله با پیامدهای ژئوپلیتیکی که دارند، نیروی محرکه منافع روسیه برای کنترل منابع انرژی عراق هستند. به‌عنوان مثال در سال ۲۰۱۸، روس‌نفت اکثریت سهام خط لوله نفت کردستان عراق به ترکیه را خریداری کرد و توافق کرد که یک خط لوله گاز موازی احداث کند (TRT World, 2020).

شرکت‌های نفتی چین نیز حضور فعالی در پروژه‌های نفتی عراق دارند؛ در ماه سپتامبر ۲۰۲۰ عادل عبدالمهدی، نخست‌وزیر اسبق عراق، به پکن سفر کرد و با رئیس‌جمهور چین دیدار کرد؛ در جریان این دیدار دو طرف تمایل خود را به افزایش حجم تجارت تا سقف ۳۰ میلیارد دلار در سال اعلام کردند. در این دیدار چین از برنامه خود برای سرمایه‌گذاری ۲۰ میلیارد دلاری در عراق خبر داد. به

1. Zarubezhneft

2. Tatneft

گفته عبدالمهدي صادرات روزانه يك ميليون بشكه نفت از عراق به چين مي تواند چارچوب مالي لازم براي تأمين پروژه هاي كلان زير ساختي را فراهم كند. چين در نظر دارد از زير ساختار عراق در پروژه «يك جاده يك كمربند» نيز بهره گيرد. هم اكنون شركت هاي نفتي روسي از جمله «لويك اويل» و «گاز پروم» هم با امضاي قراردادهاي بلندمدت در عراق حضور دارند (شكري، ۱۳۹۹).

همچنين برنامه ميان مدت عراق اين است كه در پايان سال ۲۰۳۰ ميلادي روزانه ۶ ميليون بشكه نفت توليد كند (Thehindubusinessline, 2019). افزايش توليد نفت عراق به نفع ايران و بقيه كشورهاي عمده توليدكننده نفت نيست؛ هرچند به خاطر تحريم هاي آمريكا، ايران قادر به افزايش توليد نيست اما با رفع احتمالي تحريم ها هم كار آساني براي پس گرفتن سهم خود در بازار منطقه اي نخواهد داشت.

۳-۴. سرمايه گذاري در انرژي هاي تجديد پذير

عراق در راستاي تنوع بخشي به منابع انرژي و کاهش وابستگي به منابع خارجي، يك برنامه متنوع و بلندپروازانه اي را آغاز کرده كه بر اساس آن، اين كشور مي تواند ۱۰ درصد از نيازهاي انرژي خود را تا سال ۲۰۲۸ از طريق نيروگاه هاي خورشيدى، بادي و زيست توده تأمين نمايد. سرمايه گذاري در نظر گرفته در اين خصوص بيش از ۵۰ ميليارد دلار است. عراق با ظرفيت هاي فراواني كه در حوزه منابع خورشيدى و بادي دارد، مي تواند به دوران وابستگي به سوخت هاي فسيلي در دهه آتي، توليد انرژي برق خود را افزايش دهد. انتظار مي رود كه تا سال ۲۰۲۸، ظرفيت نصب شده براي نيروگاه هاي خورشيدى در اين كشور، ۵ گيگاوات، ظرفيت نصب شده براي انرژي باد حدود ۱ گيگاوات و ظرفيت نصب شده براي زيست توده حدود ۲ گيگاوات باشد (pv-magazine, 2019).

عراق براي قبل از سال ۲۰۲۳ پروژه هايي جهت توسعه ۷,۵ گيگاوات انرژي تجديد پذير با تصميم شوراي وزيران انرژي تعريف کرده است. به گفته احمد موسي سخنگوي وزارت برق اين كشور، اين پروژه ها بخشي از يك طرح اصلاحي در سيستم انرژي است كه هدف آن توليد ۶۳ درصد برق از انرژي پا در

مدت پنج سال است. تاکنون، دولت عراق قراردادهایی با گروهی از شرکت‌های بین‌المللی متخصص در زمینه انرژی پاک برای ایجاد نیروگاه‌های برق با ظرفیت ۳,۵ گیگاوات، به‌عنوان بخشی از طرح تولید ۱۲ گیگاوات، منعقد کرده است. اخیراً، عراق با شرکت دولتی مصداق ابوظبی قراردادی برای توسعه پروژه‌های فتوولتائیک خورشیدی با ظرفیت ترکیبی ۱ گیگاوات امضا کرد. مرحله اول این پروژه‌ها هم‌اکنون در حال اجراست. آن‌ها شامل یک نیروگاه ۴۵۰ مگاواتی (مگاواتی) در ذی قار، یک نیروگاه ۳۵۰ مگاواتی در الانبار، یک نیروگاه ۱۰۰ مگاواتی در نینوا و یک نیروگاه ۱۰۰ مگاواتی دیگر در میسان هستند. دولت عراق همچنین قراردادی با شرکت نفت فرانسوی توتال انرژی برای ساخت نیروگاه خورشیدی ۱ گیگاواتی در منطقه بصره امضا کرده است. این علاوه بر توافق با کنسرسیومی به رهبری اسکاتک‌انروژ برای ساخت یک پروژه خورشیدی ۵۲۵ مگاواتی متشکل از یک نیروگاه ۳۰۰ مگاواتی در کربلا و یک نیروگاه ۲۲۵ مگاواتی در بابل است (Zidane, 2021).

عراق در حال برنامه‌ریزی برای نهایی کردن پروژه‌های جدید انرژی خورشیدی با شرکت‌های خارجی برای توسعه منابع انرژی تجدیدپذیر به ۳۳ درصد از کل انرژی تا سال ۲۰۳۰ است. براساس گفته‌های احسان عبدالجبار وزیر نفت عراق، پروژه‌های امضا شده در سال ۲۰۲۱ و قراردادهای جدید برنامه‌ریزی شده توسط عراق، کل انرژی خورشیدی را به نزدیک به ۱۲۰۰۰ مگاوات در سال ۲۰۳۰ می‌رساند (Zawya.com, 2021).

گذار عراق به سمت انرژی پاک می‌تواند سالانه بیش از ۵ میلیارد دلار به بودجه کشور اضافه کند که از بهره‌برداری از نفت خام می‌تواند نیروگاه‌های برق را راه‌اندازی کند و واردات گاز از ایران را پایان دهد.

۴. ایران و آینده بازار انرژی عراق

ایران یکی از اصلی‌ترین تأمین‌کنندگان عراق در بخش برق است. صادرات برق ایران به عراق از سال ۲۰۰۴ به بعد آغاز شده و به تدریج افزایش یافته است؛

به ویژه اینکه کشورهای عربی در این سال‌ها عراق را رها کرده بودند و این، یکی از مهم‌ترین دلایل نزدیکی عراق به ایران بوده است. ایران در حال حاضر یک سوم نیازهای انرژی برق و گاز عراق را تأمین می‌کند. آمارها نشان می‌دهد میزان صادرات گاز ایران به عراق با وجود تحریم‌ها، در مارس سال ۲۰۲۰ حدود ۲۶ درصد نسبت به سال گذشته رشد داشته و به ۱۷/۵ میلیارد مترمکعب رسیده است (Khatinoglu, 2020).

صادرات گاز طبیعی ایران به عراق بر اساس دو قرارداد تأمین در ۲۰۱۳ و ۲۰۱۵ انجام می‌شود. بر اساس اولین قرارداد، ایران متعهد است حداکثر ۳۵ میلیون مترمکعب در روز گاز خط لوله را به نیروگاه بسمایه، بزرگ‌ترین نیروگاه گاز سوز عراق، صادر کند. این قرارداد برق پایتخت (بغداد) را تأمین می‌کند. توافق دوم از ایران می‌خواهد که ۲۰-۳۵ میلیون مترمکعب در روز جنوب عراق را تأمین کند که حجم آن بسته به نیاز مناطق تنظیم می‌شود. صادرات گاز طبیعی ایران به عراق از سال ۲۰۱۷ با حجم حدود ۷ میلیون مترمکعب برای تأمین سوخت نیروگاه‌های برق در نزدیکی بغداد مثل بسمایه، قدس، منصوریه و صدر رسماً آغاز شد. عراق برای تولید برق، نفت خام را مستقیم در نیروگاه‌ها می‌سوزاند تا کمبود مواد اولیه سایر انواع سوخت را جبران کند. برای مثال در سال ۲۰۱۵ در روزهای اوج مصرف برق روزانه ۲۲۳ هزار بشکه نفت خام در روز استفاده می‌کرد، اما با واردات گاز طبیعی از ایران، استفاده از نفت خام برای تولید برق در عراق از ۱۶۹ هزار بشکه در روز در سال ۲۰۱۶، به ۱۲۹ هزار بشکه در روز در سال ۲۰۱۷ کاهش یافت (Kadhim & Vakhshouri, 2020, p.7).

اعمال تحریم‌های سنگین آمریکا از سال ۲۰۱۸ موجب مشکلاتی در صادرات گاز ایران به عراق شده است و عراق تحت فشار ایالات متحده تلاش کرده است به منابع گاز وارداتی تنوع بخشد و در این راستا توافقاتی را با کشورهای منطقه و فرا منطقه امضا کرده است. لوی الخطیب در یادداشتی که در فارن افرز در سال ۲۰۱۸ منتشر کرده مدعی است، در سال‌های اخیر عراق مجموعه‌ای از پیشنهادها را ارزشمندی از سوی شرکت‌های مهم خارجی مثل زیمنس آلمان و جنرال الکتریک

آمریکا و برخی از شرکت‌های چینی و منطقه‌ای برای تدوین نقشه راه انرژی عراق دریافت کرده است. بااینکه این پیشنهادها ارزشمند به نظر می‌رسید، اما از آنجایی که این کشور در نهایت به نقشه راه ملی عراق نیاز داشت، با همکاری با سازمان‌های چندجانبه و شرکای منطقه‌ای خود درصدد تدوین نقشه راه عراق برآمده تا درعین حال بهترین گزینه‌های تجاری را برای تکمیل طرح ملی انتخاب کند. برنامه توسعه ملی عراق دارای دو بعد داخلی و بین‌المللی است. نخست: نقشه راه عراق معطوف به ایجاد تعادل بین نیازهای فوری انرژی عراق - یعنی منبع برق قابل اعتماد برای همه عراقی‌ها - و اهداف بلندپروازانه برای استقلال انرژی تا سال ۲۰۳۰ است. دوم: برنامه‌ریزی جهت حصول اطمینان از پایداری انرژی. براین اساس عراق تلاش داشته با حرکت به سمت مدیریت مخلوط سوخت با تمرکز بر گاز به برق و همچنین تولید ۳۰ درصد از منبع برق کشور از منابع تجدید پذیر امنیت انرژی خود را تأمین کند (Al-Khatteeb, 2018).

روندهای کنونی نشان می‌دهد، عراق با سرمایه‌گذاری در صنعت انرژی تا یک دهه آینده می‌تواند واردات انرژی خود را به حداقل رسانده و فراتر از آن می‌تواند به کشورهای هم‌سایه مثل کویت و اردن هم صادرات داشته باشد. این کشور با توجه به برنامه‌هایی که برای افزایش تولید نفت، ممانعت از سوزاندن گاز همراه و توسعه ذخایر مستقل دارد، به سمت تنوع‌بخشی به مبادی واردات انرژی حرکت خواهد کرد. بااین حال این موضوع به معنای قطع وابستگی کامل از ایران نخواهد بود؛ زیرا زمانی که امکان واردات از منابع مختلف داشته باشد قدرت چانه‌زنی آن بالا می‌رود. از سویی دیگر شرایط ایران به این صورت است که تا زمانی که قدرت صادراتی محدودی دارد قدرت چانه‌زنی زیادی هم نخواهد داشت. در چنین شرایطی شاید مطلوبیت ایران این خواهد بود که شرکت‌های دولتی و خصوصی خود را در راستای توسعه شبکه انتقال و توزیع برق عراق به کار گیرد. هرگونه ایجاد چنین تقاضایی، در حقیقت به معنای ایجاد تقاضا برای صادرات گاز و صنعتگران حوزه برق خود است. راهبرد ایران در ایجاد تقاضای بلندمدت برای صادرات گاز می‌تواند ورود به بخش توسعه نیروگاهی و شبکه برق

عراق باشد. هرگونه تعلل در این زمینه، موجب فرصت‌طلبی سایر رقبا خواهد شد. ضمن اینکه ایران می‌تواند به پروژه توسعه گازسانی به خانه‌ها در عراق نیز ورود کند همانند اقدامی که روسیه برای ایجاد تقاضای گاز خود در اوکراین انجام داد.

نتیجه‌گیری

پس از برکناری صدام در سال ۲۰۰۳، در شرایطی که همسایگان عرب عراق، به‌ویژه کشورهای عربی خلیج‌فارس تولیدکننده نفت از همکاری سیاسی یا اقتصادی با دولت جدید عراق خودداری کردند. جمهوری اسلامی نظامی از روابط سیاسی، اقتصادی، امنیتی و اجتماعی با عراق ایجاد کرد و نیازهای انرژی این کشور را تأمین کرد. به‌گونه‌ای که طی دو دهه گذشته ایران در میان بازیگران منطقه‌ای در شبکه اقتصادی عراق، مزیت انحصاری به دست آورده است. در واقع، چنین نوع مناسبات و همگرایی به‌ویژه با توجه به خصومت‌های متقابل بین برخی کشورهای عربی و ایران، در نوع خود جذاب است؛ اما روندهایی مثل همکاری‌های منطقه‌ای، افزایش سرمایه‌گذاری، افزایش تولید و درنهایت حضور قدرت‌های بزرگ، زمینه را برای کاهش وابستگی عراق به ایران از لحاظ تأمین برق فراهم می‌کند.

روندهای موجود در بازار انرژی عراق گویای این واقعیت است که بازار انرژی در عراق در آینده نزدیک شاهد تحولاتی ژئوپلیتیکی خواهد بود به‌گونه‌ای که منجر به تحولاتی در روابط انرژی آن با کشورهای همسایه از جمله ایران خواهد شد. تنوع‌بخشیدن به منابع وارداتی امری منطقی برای هر کشوری از جمله عراق است. با این حال بی‌نیاز شدن عراق از انرژی وارداتی ایران، موجب نگرانی‌هایی خواهد شد. به‌ویژه این‌که انرژی مهم‌ترین اهرم نفوذ ایران در عراق در دو دهه اخیر محسوب می‌شود. عراق در نظر دارد به موازات واردات برق، شبکه برق خود را صورت سیکل ترکیبی، تولید برق هسته‌ای توسعه دهد و اکنون بزرگ‌ترین قراردادهای تولید برق را با کشورهای منطقه خاورمیانه و شمال آفریقا و نیز کشورهای توسعه‌یافته غربی در حوزه‌های مختلف در دست اجرا دارد.

با توجه به اینکه عراق در سال‌های آینده از وابستگی محض به انرژی ایران

خارج خواهد شد، دیپلماسی انرژی ایران برای حضور مؤثر خود در بازار انرژی عراق باید حضوری فعال‌تر داشته باشد و برای هریک از روندهای موجود، برنامه‌ریزی لازم را انجام دهد. آنچه در این شرایط اهمیت دارد، این است که ایران نباید بازار عراق را تحت هیچ شرایطی از دست بدهد؛ زیرا عراق به نوعی هم حیات و تنفس ایران در شرایط تحریم محسوب می‌شود و هم عمق ژئوپلیتیک ایران به حساب می‌آید. تحلیل نوین‌سندگان این است چنانچه ایران تا ۲۰۳۰ نتواند سهم خود از بازار گاز عراق (اعم از صادرات و بخش توسعه) را حفظ کند، چه بسا فرصتی برای حضور مؤثر در این کشور نخواهد داشت.

منابع

- Al-Khatib.L (2021). "iraq's Future Isn't Oil, It's Sustainable Electricity". Foreignpolicy. Retrieved from: <https://foreignpolicy.com/2020/10/14/iraq-oil-gas-energy-electricity/>
- Almeida, P. F. A. V. D. (1990). Do poder do pequeno Estado: enquadramento geopolítico da hierarquia das potências (Doctoral dissertation, Instituto Superior de Ciências Sociais e Políticas, Universidade Técnica de Lisboa).
- Belfercenter(2020). "Geopolitics of Energy Project".retrieved from: <https://www.belfercenter.org/project/geopolitics-energy-project>
- Bitumenprice (2019). "Iraq bitumen" Retrieved from: <https://bitumenprice.org/iraq-bitumen-80-100/#:~:text=Bitumen%20News-,Iraq%20bitumen,-80/100>
- Bloomberg (2020). "Verity Ratcliffe and Fiona MacDonald, "Kuwait Aims to Finish Mideast's Biggest LNG Terminal". Retrieved from: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2020-09-15>
- Bradshaw, M. (2009). The geopolitics of global energy security. *Geography Compass*, 3(5), 1920–1937. <https://doi.org/10.1111/j.1749-8198.2009.00280.x>
- Businessline (2019). "Iraq on track to be third oil supplier in 2030: IEA". Retrieved from: <https://www.thehindubusinessline.com/news/world/iraq-on-track-to-be-third-oil-supplier-in-2030-iea/article26943994.ece>
- Criekemans, D. (2018). Geopolitics of the renewable energy game and its potential impact upon global power relations. In D. Scholten (Ed.), *The geopolitics of renewables* (pp. 37–74). Springer.
- Energy & Utilities (2021). "Egypt agrees to supply 700MW of electricity to

- Iraq". Retrieved from: <https://energy-utilities.com/egypt-agrees-to-supply-700mw-of-electricity-to-news113054.html>
- EQ International (2020). " U.S. Pushes Iraq To Cut Energy Dependence On Iran". Retrieved from: <https://www.eqmagpro.com/u-s-pushes-iraq-to-cut-energy-dependence-on-iran/>
- Fateh, A (2019). "An Ambitious Project: With the new government, led by Adel Abdul Mehdi, the country's economic revival is underway, with the energy sector leading the way". Retrieved from: <https://www.eni.com/en-IT/global-energy-scenarios/iraq-energetic-sector.html>
- Flint, C, (2017). Introduction to Geopolitics. 3rd Ed. New York: Routledge
- IEA (2019), Iraq's Energy Sector: A Roadmap to a Brighter Future, IEA, Paris <https://www.iea.org/reports/iraqs-energy-sector-a-roadmap-to-a-brighter-future>
- IEA (2019). "Natural gas production and flaring in Iraq, 2000-2030, IEA, Paris <https://www.iea.org/data-and-statistics/charts/natural-gas-production-and-flaring-in-iraq-2000-2030>
- International Monetary Fund (2019). Article IV Consultation, Iraq, Table 2, page 28. Retrieved from: <file:///C:/Users/admin/Downloads/1IRQEA2019001.pdf>
- Iraq's Integrated National Energy Strategy(2013). Retrieved from: <https://www.mees.com/2013/6/19/op-ed-documents/iraqs-integrated-national-energy-strategy-summary-and-key-recommendations/ecb0bc10-7e9b-11e7-8fce-073a4692655e>
- Khafaji, H (2021). "Iraq is Fertile Ground for Turkish Soft Power". Retrieved from: <https://blogs.lse.ac.uk/mec/2021/04/20/iraq-is-fertile-ground-for-turkish-soft-power/>
- Khatinoglu .D (2020). "Iraq Has To Import Gas And Electricity From Iran For Years, Says Minister". Retrieved from: <https://en.radiofarda.com/a/iraq-has-to-import-gas-and-electricity-from-iran-for-years-says-minister/30576394.html>
- Kurdistan Conflict and Crisis Research Cente(2021). " ROSNEFT IN KURDISTAN: A NEGLECTED BUT CRITICAL ASPECT OF RUSSIAN REGIONAL STRATEGY". Retrived from: <https://www.kurdistanc.com/en/details.aspx?jimare=1111>
- Leal, C. M. (2011). As relações energéticas entre Portugal e a Nigéria e riscos e

- oportunidades. IDN Cadernos.
- Leigh, M. (2014). Energy—A Geopolitical Game Changer. *The International Spectator*, 49(2), 1-10.
- Middle East Monitor (2019). "Iraq signs deal for electricity from Gulf States". Retrieved from: <https://www.middleeastmonitor.com/20190916-iraq-signs-deal-for-electricity-from-gulf-states/>
- Mitchell, J; Beck, P. and Grubb, M. (1996). *The New Geopolitics of Energy*. London: The Royal Institute of International Affairs.
- NAS News (2019). "Iraq declares completion of electric connectivity with the Gulf". Retrieved from: <https://www.nasnews.com/view.php?cat=34134>
- National Centers for Environmental Information (2018). "Global Gas Flaring Observed from Space", National Oceanic and Atmospheric Administration, Retrieved from: https://www.ngdc.noaa.gov/eog/viirs/download_global_flare.html.
- Occhiuto, A. (2020). "What Can Iraq Gain from Kuwait and Saudi Arabia". Retrieved from: <https://www.ispionline.it/en/publicazione/what-can-iraq-gain-kuwait-and-saudi-arabia-27259>
- Oil & Gas Journal (2020), *Worldwide Look at Reserves and Production*. Retrieved from: <https://www.ogj.com/ogj-survey-downloads/worldwide-production/document/17299726/worldwide-look-at-reserves-and-production>
- Overland, I. (2015). Future petroleum geopolitics: Consequences of climate policy and unconventional oil and gas. *Handbook of Clean Energy Systems*, 1–29. <https://doi.org/10.1002/9781118991978.hces203>
- Pv-magazine (2019). "Iraq takes first concrete steps into solar". retrieved from: <https://www.pv-magazine.com/2019/01/08/iraq-takes-first-concrete-steps-into-solar/>
- Reuters (2020). "U.S companies unveil Iraq investments before premier's White House visit". Retrieved from: <https://www.reuters.com/article/us-usa-iraq-visit-idUSKCN25F2MT>
- Saadi & Jumaat (2020). 'Iraq targets 7 mil b/d oil capacity, zero gas-flaring, imports by 2025'. Retrieved from: <https://www.spglobal.com/platts/en/market-insights/latest-news/petrochemicals/082420-iraq-targets-7-mil-bd-oil-capacity-zero-gas-flaring-imports-by-2025>
- Saadi, D and Gordon M, (2020) "Iraq seen struggling to invest \$10 billion to

- wean itself off Iranian gas and electricity imports,” S&P Global Platts, April 23, 2020, <https://www.spglobal.com/platts/en/market-insights/latest-news/natural-gas/042320-iraq-seen-struggling-to-invest-10-bil-to-wean-itself-off-iranian-gas-and-electricity-imports>.
- Scholten, D., & Bosman, R. (2016). The geopolitics of renewables; exploring the political implications of renewable energy systems. *Technological Forecasting and Social Change*, 103, 273–283. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2015.10.014>
- Shaffer, B. (2009). *Energy Politics*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Shokri Kalehsar (2019). “Iranian, Saudi interests conflict in Iraq's energy market”. Retrieved from: <https://www.dailysabah.com/op-ed/2019/04/17/iranian-saudi-interests-conflict-in-iraqs-energy-market>
- Shokri Kalehsar.O (2020). “The Future of Iran Energy Exports to Iraq”. Retrieved from: <https://uwidata.com/7636-the-future-of-iran-energy-exports-to-iraq/>
- Speed, P. A. (2016). *Energy Geopolitics*. [Online] Available at: [Accessed on 12 August 2021].
- Tehran Times (2019). “Iran supplying 26% of Iraq’s total electricity needs: Iraqi official”. Retrieved from: <https://www.tehrantimes.com/news/441765/Iran-supplying-26-of-Iraq-s-total-electricity-needs-Iraqi-official>
- The Emirates Policy Center(2020). “The “New Levant” Project: Likely Opportunities, Challenges And Trajectories”. Retrieved from: <https://epc.ae/details/featured/the-new-levant-project-likely-opportunities-challenges- and-trajectories>
- Thehindubusinessline(2019). " Iraq on track to be third oil supplier in 2030: IEA". Retrieved from: <https://www.thehindubusinessline.com/news/world/iraq-on-track-to-be-third-oil-supplier-in-2030-iea/article26943994.ece>
- TRT World (2020). "The importance of Russia’s growing footprint in Iraq". Retrieved from: <https://www.trtworld.com/magazine/the-importance-of-russia-s-growing-footprint-in-iraq-40054>
- Zawya.com (2021). “PROJECTS: Iraq aims for 33 percent clean energy by 2030”. Retrieved from: https://www.zawya.com/mena/en/projects/story/PROJECTS_Iraq_aims_for_33_percent_clean_energy_by_2030-

ZAWYA20211027061730/

Zidane.S (2021). 'Iraq opts for clean energy in ambitious energy reform program'.
Retrieved from: <https://www.al-monitor.com/originals/2021/10/iraq-opts-clean-energy-ambitious-energy-reform-program#ixzz7F6xijlvs>

شکری، امید (۱۳۹۹). «صنعت انرژی عراق محل رقابت آمریکا، روسیه و چین»،
قابل دسترسی در سایت: <https://www.bbc.com/persian/business-53975384>
خبرگزاری ایسنا (۱۴۰۰)، «امضای قرارداد انرژی ۲۷ میلیارد دلاری میان عراق و توتال»،
۱۵ شهریور ۱۴۰۰. قابل دسترسی در:
<https://www.isna.ir/news/1400061510616/%D8%A7%D9%85%D8%B6%D8%A7%DB%8C->